

Rekening houden met transfer in het onderwijzen van Franse clitics aan Nederlandse vwo-leerlingen

Liesbeth van den Berg, 4097742
MA Meertaligheid en taalverwerving
Universiteit Utrecht
MA scriptie, 15 ECTS
Begeleider: Dr. F.A.C. Frank Drijkoningen
Tweede lezer: Dr. B. Lebruyne
27-08-2019

Samenvatting

In deze scriptie onderzoeken wij het voorkomen van aanpassingen aan transfer bij het onderwijzen van Franse pronominale clitics aan Nederlandstalige leerders in lesmethode *D'accord*. Dit hebben wij gedaan door allereerst door middel van een contrastieve analyse te onderzoeken waar transfer verwacht kan worden in de verwerving. Vervolgens hebben wij onderzocht wat voor aanpassingen we zouden kunnen aantreffen om ze te kunnen identificeren. Tot slot hebben wij ook onderzocht of wij deze aanpassingen in de tekst- en oefenboeken konden vinden. Het doel van dit onderzoek is onder andere inzicht te geven in T1-transfer bij Franse clitics in de verwerving van Nederlandstalige leerders. Verder was het doel om aan te tonen in welke mate er aanpassingen kunnen worden gemaakt en worden gemaakt in de lesmethode.

Uit de contrastieve analyse hebben wij tien verwachtingen opgesteld over waar transfer plaats kan vinden bij het leren van de pronominale clitics. De resultaten per verwachting zijn heel verschillend. Bij wederkerende werkwoorden en gebruik van *y* en *en* vinden we de gesuggereerde aanpassingen terug. Verder vinden we een andere contrastieve aanpak bij de positie van de direct en indirect object clitics. De voorkeur is hier gegeven aan het contrast tussen de verschillende posities in plaats van het contrast met het Nederlands. Verder wordt er in de literatuur (Hilgsmann 1997) afgeraden teveel linguïstisch jargon te gebruiken, maar zien we in de methode juist dat hier handig gebruik van wordt gemaakt. De concepten die tijdens taallessen over de T1 (het Nederlands) zijn geleerd, worden bekend verondersteld en de leerder wordt gevraagd deze concepten toe te passen in de nieuwe taal, de T2 (het Frans). Tot slot zijn er ook constructies waarover wij wel een transferverwachting hadden, maar die niet worden behandeld in de lesmethode. Onderzoek zou moeten tonen of de leerders deze constructies wel al gebruiken of nog niet.

Dit onderzoek toont aan dat aanpassingen aan transfer wel degelijk voorkomen in de lesmethode, maar niet per se bij elk onderwerp waar transfer verwacht kan worden wordt toegepast.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Inleiding	4
1.1 Hoofdvraag en deelvragen	4
1.2 Verwachtingen	4
1.3 Terminologie	5
Hoofdstuk 2: Theoretisch kader	6
2.2 Verwachtingen	7
2.3 Het taalniveau van de leerders	7
Hoofdstuk 3: Het Franse en Nederlandse pronominasysteem	8
3.1 Pronomina-vormen in het Frans en Nederlands	8
3.2 Overeenkomsten tussen clitics en zwakke pronomina	9
3.3 Verschillen in syntactische positie	10
3.4 Clitic doubling van subject clitics	11
3.5 Wederkerige en wederkerende clitics	11
3.6 Prepositionele objectpronomina	12
3.8 Verwachtingen	13
Hoofdstuk 4: Aanpak van transfer	15
4.1 Principes in de aanpak van transfer	15
Hoofdstuk 5. Aanpassingen voor transfer in lesmethode D'accord?	17
5.1 Onderzoeksmateriaal	17
5.2 Bevindingen	17
Hoofdstuk 6: Conclusie en discussie	23
6.1 Conclusie	23
6.2 Discussie	24
Bronnen:	25

Hoofdstuk 1: Inleiding

Deze scriptie gaat over het rekening houden met transfer in het onderwijs van de Franse clitische pronomina aan Nederlandse leerders. Transfer (zie o.a. Odlin 1989) is de invloed van de kennis en/of het gebruik van een taal op het gebruik of de kennis van een andere taal (Jarvis & Pavlenko, 2008: p. 1). Dit kan belangrijke effecten hebben op de verwerving. Zo kan het voor leerproblemen zorgen, maar het kan ook de verwerving versnellen. Verder kan transfer een langdurig effect hebben. Sommige constructies bij fossilisatie zijn namelijk terug te leiden naar transfer. Verder is transfer niet beperkt tot één soort leerders, maar komen transferuitingen voor bij alle soorten leerders. Het is dus de moeite waard om hier rekening mee te houden in het onderwijs.

Wij willen onderzoeken of en hoe er in vwo-lesmethodes Frans rekening wordt gehouden met transfer vanuit het Nederlands. We proberen inzicht te geven in waar transfer verwacht wordt, welke aanpassingen er gemaakt kunnen worden en in welke mate deze aanpassingen in lesboeken zijn gemaakt. Om gericht te kunnen onderzoeken zullen wij ons beperken tot de clitische pronomina van het Frans. We hebben gekozen om ons te richten op de Franse pronominale clitics, omdat het een onderdeel is dat moeilijk is om compleet te verwerven. Het systeem is divers, het raakt veel linguïstische domeinen en is complex. Aan de hand van transferverwachtingen, die we zullen opstellen door middel van een contrastieve analyse, zullen wij onderzoeken of er bij de vwo-lesmethode van *D'accord* rekening is gehouden met transfer. We zullen suggesties uit de literatuur (Benson 2002; Hiligsman 1997; Jarvis & Pavlenko 2008; Skehan 2008) gebruiken om te bepalen of en hoe er rekening wordt gehouden met transfer vanuit het Nederlands. Dit onderzoek zal op die manier kunnen bijdragen aan inzicht voor docenten en lesmateriaalontwikkelaars.

1.1 Hoofdvraag en deelvragen

De centrale vraag in ons onderzoek is:

Hoe en in welke mate wordt in vwo-lesmethode *D'accord* rekening gehouden met de effecten van transfer bij de verwerving van de Franse pronominale clitics door Nederlandse vwo-leerders?

Deze hoofdvraag is opgesplitst in deelvragen:

1. Waar verwachten we transfer?
2. Welke suggesties zijn er in de literatuur om rekening te houden met transfer?
3. In welke mate en hoe zien we deze ideeën terug in de lesmethode *D'accord*?

1.2 Verwachtingen

Wij zullen onderzoek doen naar de transferverwachtingen en maken gebruik van deze transferverwachtingen om aanpassingen in de lesmethode te anticiperen. De transferverwachtingen zullen wij opstellen aan de hand van contrastieve analyse. Wij verwachten dat op de plaatsen waar we transfer verwachten ook aanpassingen zijn gedaan. Verder verwachten we dat de aanpassingen in de lesmethode conform de suggesties uit de geraadpleegde literatuur (Benson 2002; Hiligsman 1997; Jarvis & Pavlenko 2008; Skehan 2008) zullen zijn.

1.3 Terminologie

De terminologie over tweedetaalverwerving kan soms op meerdere manieren worden geïnterpreteerd, daarom zullen wij hier enige verduidelijkingen geven. Wanneer het gaat over tweedetaalverwerving of T2-verwerving bedoelen wij de verwerving van een vreemde taal na het leren van de moedertaal. Dit kan zowel als 2^e, 3^e of 4^e taal worden geleerd, hier zullen wij geen onderscheid in maken wanneer wij spreken van tweede taalverwerving. We gaan in deze scriptie uit van leeders waarbij de moedertaal Nederlands is. Natuurlijk zijn er leerlingen die thuis andere talen hebben geleerd en worden er op de basis- en middelbare school ook andere talen, zoals Engels, Duits of Spaans of Chinees onderwezen. Transfer kan ook vanuit deze talen effect hebben op de kennis en het gebruik van het Frans door de leerlingen. Wij zullen ons beperken in dit onderzoek tot transfer vanuit het Nederlands.

Hoofdstuk 2: Theoretisch kader

Transfer is een concept dat al sinds de jaren '50 van de twintigste eeuw onderzocht wordt. In de loop van de jaren zijn er een aantal belangrijke ontwikkelingen geweest, waaronder de Contrastieve Analyse Hypothese. De Contrastieve Analyse Hypothese (Lado, 1957) bracht transfer in de belangstelling. Echter na de neergang van het behaviorisme waaruit de contrastieve analyse was afgeleid werd transfer gezien als een minder belangrijke factor in de verwerving. De contrastieve analyse hypothese in de sterke versie voorspelde namelijk dat er problemen optreden waar er verschillen tussen de talen zijn en dat er geen problemen ontstaan waar de talen overeenkomsten vertonen. Vervolgens is er veel onderzoek gedaan (zie voor een beschrijving Odlin, 1989; Jarvis & Pavlenko, 2008; Ortega, 2009) waaruit is gebleken dat niet alle fouten (de doeltaal afwijkende constructies) worden veroorzaakt door transfer, dat er ook dingen goed gaan waar wel verschillen zijn, en dat waar overeenkomsten zijn er ook problemen kunnen ontstaan. De foutenanalyses (zie uitleg van Odlin 1989: p. 18) toonden aan dat er nog andere oorzaken van fouten kunnen zijn, zoals overgeneralisatie. Ondertussen weten wij dat er algemene verwervingsmechanismen zijn met hun bijbehorende constructies en dat transfer hiernaast ook een rol speelt. Ook kan transfer interageren met algemene ontwikkelingsverschijnselen, waardoor bepaalde ontwikkelingsfasen sneller of juist langzamer verlopen. Door de nieuwe ontdekkingen is transfer in een nieuw perspectief komen te staan en blijft onderzoek naar de invloed van transfer op de verwerving een actueel onderwerp.

2.1 Effecten van transfer

De effecten van transfer zijn gevonden in alle linguïstische domeinen (o.a. Jarvis en Pavlenko: 2008; Odlin: 2003). Dit betekent dat zowel op fonologisch en lexicaal, maar bijvoorbeeld ook op morfologisch en semantisch niveau transfer kan plaatsvinden. Ook kan transfer zowel in productie als in receptie plaatsvinden.

De effecten van transfer kunnen worden ingedeeld in positieve en negatieve transfer (Odlin 1989: 36; Ortega 2009: 42). Positieve transfer ofwel facilitatie zorgt ervoor dat de verwerving makkelijker of sneller verloopt. Het gebruik van lidwoorden in je eigen taal kan er bijvoorbeeld voor zorgen dat je sneller lidwoorden in de tweede taal zult gebruiken. Bij een grote overlap van het lexicon, zoals bij cognaten, kan er meer aandacht, ofwel cognitief vermogen, worden besteed aan andere taken waardoor de verwerving sneller verloopt. Het concrete effect van positieve transfer is een snellere verwerving, waarbij fasen van verwerving minder lang duren en subfasen in de verwervingssequentie kunnen worden overgeslagen, en minder fouten worden gemaakt.

Negatieve transfer, ook wel inhibitie of interferentie, is transfer die onder andere fouten veroorzaakt en ervoor zorgt dat de verwerving langzamer en moeizamer verloopt. Waar positieve transfer vooral ontstaat bij gelijkenis tussen de talen, kan negatieve transfer voorkomen bij gelijkenissen en bij verschillen. Bij gelijkenis tussen de eigenschappen van T1 en T2 kan een leerder foutief eigenschappen die juist niet overeenkomen transfereren. Ook kunnen leerders constructies vermijden terwijl ze wel overeenkomen. De concrete effecten van negatieve transfer zijn fouten, foutief gebruik van de T1-vorm of -structuur in T2-uitingen (calques) en T2-structuren die veranderd zijn, maar waarbij geen gelijkenis is met de T1-structuur. Een voorbeeld van een veranderde T2-structuur zonder gelijkenis met de T1 is hypercorrectie. Andere vormen zijn vermindering, overproductie, overgeneralisatie en simplificatie (Ortega, 2009: 41; Jarvis & Pavlenko; 2009: 192). Soms gaan de effecten met elkaar samen. Vermijding kan gepaard gaan met overproductie van andere vormen of simplificatie. Ook in processing-onderzoeken waarbij de hersenactiviteit wordt waargenomen bij de verwerking van schrift en spraak, kunnen effecten van transfer worden waargenomen. Verder kan negatieve transfer zich uiten in een extra fase in de verwerving of het

langer duren van een fase. Zoals gezegd kunnen universele verwervingskenmerken en transfer op elkaar lijken. Wanneer de effecten, bijvoorbeeld simplificatie (of weglating) of overgeneralisatie, kunnen worden herleid tot de T1, kunnen we spreken van transfer.

Verder kunnen universele verwervingskenmerken, zoals simplificatie /weglating en verwervingsvolgorde, ook interageren met transfer (Jarvis & Pavlenko: 2008). Ze sluiten transfer niet uit; transfer kan weglating bijvoorbeeld vermeederen en verwervingsfases korter of langer laten duren of nog een extra fase toevoegen.

2.2 Verwachtingen

Om te kunnen onderzoeken of er rekening wordt gehouden met transfer zullen we verwachtingen opstellen in het volgende hoofdstuk. Om transfer vast te stellen kan gebruik worden gemaakt van twee methodes: vergelijking met de brontaal en vergelijking van de tussentaal van de leerders met de tussentaal van anderstalige leerders. De eerste manier is gebaseerd op de Contrastieve Analyse Hypothese. De sterke versie van de Contrastieve Analyse hypothese was voorspellend en stelde dat er problemen zouden plaatsvinden bij verschillen tussen de brontaal en doeltaal en er geen problemen zouden optreden bij overeenkomsten tussen de bron- en doeltaal. Deze hypothese werd ontwikkeld door Lado. Maar, hoewel er nauwelijks gehoor aan werd gegeven, stelde Lado zelf dat de voorspelde problemen moesten worden gezien als hypothetische problemen totdat er validatie van werd gevonden in de taal van de leerders (Hiligsmans, 1997). In tal van onderzoeken is dan ook gebleken dat de voorspellingen niet uitkwamen. Er ontstonden ook problemen wanneer de bron- en doeltaal overeenkwamen en soms juist geen problemen wanneer de bron- en doeltaal verschilden. De sterke versie werd daarom vervangen door een zwakke versie. Hierbij wordt er achteraf beargumenteerd of er sprake is geweest van transfer aan de hand van vergelijking van de bron- en doeltaal. De tweede manier van vaststellen van transfer is door de tussentaal verschillende groepen leerders te vergelijken. Een uitgebreid onderzoek met een vergelijkbare leerdersgroep ligt buiten de strekking van deze scriptie. Wij beperken ons daarom tot een contrastieve analyse met voorspellingen. Deze volgt in hoofdstuk 3. Er is te weinig onderzoek gedaan naar onze leerdersgroep, vwo-leerlingen, om vanuit hun tussentaal (bijvoorbeeld een corpus) transferinvloed te kunnen constateren.

2.3 Het taalniveau van de leerders

De lesmethode *D'accord* die we gaan analyseren baseert zijn opbouw op vaardigheden die passen bij de niveaus van het Europees Referentie Kader. Dit is een Europees framework dat de vaardigheden definieert op de niveaus van A1 (basisgebruiker), A2, B1, B2, C1 tot en met C2 (near native) (<http://www.erk.nl/docent/niveaubeschrijvingen/>). De taalvaardigheid van een leerder kan worden ingedeeld op basis van deze niveaus. Het framework geeft omschrijvingen voor 5 vaardigheden, te weten: luisteren, lezen, gesprekken voeren, spreken en schrijven. De lesmethode *D'accord* behandelt per leerjaar de vaardigheden op deze gebieden. Leerjaar 1 VWO begint op niveau A1, het zesde leerjaar eindigt op B2. Per vaardigheid zijn er omschrijvingen wat de leerder moet kunnen, bijvoorbeeld: *kan een korte eenvoudige uitnodiging (e-mail) schrijven* (*D'accord*, VWO 1, tekstboek p. 5). Ter aanvulling zijn er woorden- en uitdrukkingenlijsten en -oefeningen en grammatica-uitleg en -oefeningen. Hoewel het ERK-framework geen grammaticale vaardigheden beschrijft vinden we grammatica-onderwerpen dus wel terug in de methode. Maar doordat het zesde leerjaar eindigt op niveau B2 en de grammatica niet voorgeschreven is per ERK-niveau is het mogelijk dat bepaalde grammaticaverschijnselen die we onderzoeken niet worden behandeld. Hierop zullen we later terugkomen.

Hoofdstuk 3: Het Franse en Nederlandse pronominasysteem

In dit hoofdstuk beschrijven we het Franse en Nederlandse pronominasysteem. Het Franse systeem is bekend om de clitics. Het Nederlandse pronominasysteem kent zwakke pronomina in plaats van clitics. Echter op veel punten komt het gebruik van de Franse clitische pronomina en Nederlandse zwakke pronomina overeen. We beschrijven de systemen om te laten zien welke positie de clitics en zwakke pronomina's hierin innemen. Onder elke paragraaf beschrijven we de verwachting die we hieruit opstellen op basis van contrastieve analyse. Aan de hand van Kayne (1975), Prévost (2009), Zwart (1996b), de Algemene Nederlandse Spraakkunst en gebruikersgrammatica's (Grammaire Plus, Grammaire Essentielle) hebben wij het volgende overzicht gemaakt.

3.1 Pronomina-vormen in het Frans en Nederlands

Zowel het Frans en het Nederlands gebruiken pronomina, woorden die verwijzen naar eerder genoemde nomina. De Franse pronomina worden traditioneel gescheiden in twee types: de clitische pronomina en de sterke of tonische pronomina. In tabel 1 worden de pronomina van het Frans weergegeven. De clitische pronomina hebben verschillende vormen voor de syntactische functies (met enige overlap) en de sterke pronomina kunnen voor alle syntactische functies gebruikt worden

Tabel 1. Franse pronomina.

		Clitics					Sterke pronomina
		Subject	Direct object	Wederkerend	Wederkerig	Indirect object	
Sg.	1 ^e pers.	je	me	me		me	moi
	2 ^e pers.	tu	te	te		te	toi
	3 ^e pers.	il (m)	le (m)	se		lui	lui (m) / soi
		elle (f)	la (f)				elle (f)
on (n)							
	ce (n)					ça (n); cela (n)	
Pl.	1 ^e pers.	nous	nous	nous	nous	nous	nous
	2 ^e pers.	vous	vous	vous	vous	vous	vous
	3 ^e pers.	ils (m)	les	se	se	leur	eux (m)
elles (f)						elles (f)	
Prepositieel clitics		y	en				là; de ça

In tabel 2 worden de Nederlandse vormen weergegeven waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen zwakke (gereduceerde) en sterke (volle) vormen. Bij elke syntactische functie bestaat een volle en gereduceerde variant. Het onderscheid tussen indirect object en direct object wordt nauwelijks gemaakt in tegenstelling tot het Frans (*le/lui, les/leur*). In het Nederlands wordt dit onderscheid niet gemaakt in het enkelvoud, maar wordt onderscheid gemaakt tussen mannelijk en vrouwelijk *hem/haar*, en in het meervoud is het onderscheid er wel: *hen/hun*, maar dit verdwijnt steeds meer in de spreektaal (1).

- (1) a. Je lui ai donné le cadeau. – Ik heb hem een cadeau gegeven.
 b. Je l' ai vu. – Ik heb hem gezien.

Tabel 2. Nederlandse pronomina.

Deels overgenomen uit de elektronische Algemene Nederlandse Spraakkunst.

	Subject		Object		wederkerend	wederkerig
	vol	gereduceerd	vol	gereduceerd		
Sg.	1	ik, ikke	'k	mij	me	me
	2	jij	je	jou	je	je
		u		u		u; zich
	3	hij	ie;	hem	'm	zich
		zij	ze	haar	'r; d'r	
		-	het; 't	-	het; 't	
Pl.	1	wij	we	ons		ons
	2	jullie	je	jullie	je	je
		u		u		u; zich
	3	zij	ze	hen/hun	ze	zich
Preposi- tioneel		er; daar	'r			

Naar aanleiding van deze bevindingen stellen wij de volgende verwachting op:

- Verwachting 1: Wij verwachten problemen bij het gebruik van het onderscheid *lui* en *le*, en *les* en *leur* (**je l'ai donné le cadeau/ *je lui ai vu*) aangezien dit onderscheid in de vorm in het Nederlands niet wordt gemaakt in het enkelvoud *hem/haar* en in beperkte mate bij *hen/hun*.

3.2 Overeenkomsten tussen clitics en zwakke pronomina

Kayne (1975, zie ook Zwart, 1996B en Prévost, 2008) zet in *French Syntax: the transformational cycle* de kenmerken van de Franse clitics uiteen. De Franse clitics onderscheiden zich op verschillende fronten - fonologisch, syntactisch en semantisch - van de sterke pronomina. Wanneer we het Nederlands beschouwen blijken de zwakke pronomina veelal dezelfde kenmerken te vertonen.

De Franse clitics kunnen niet veranderd (2a), samengevoegd (b) of geïsoleerd c) gebruikt worden. Ook kunnen ze niet na een prepositie worden gebruikt (d) of gescheiden van het werkwoord door een niet-clitic (e). De juiste vormen worden achter > weergegeven.

- (2).
- a. Tue-les (*deux). > Ne tue qu'eux deux. (Zwart 1996B: 584)
 - b. Tue-le (*et la). > Tue Jean et Marie. (ibid)
 - c. Qui as-tu vu ? *Le. > Lui (ibid)
 - d. Maria a parlé avec *le > Marie a parlé avec lui. (Prévost 2008 : 117)
 - e. *Il, bientôt, rencontrera Marie. / *Il la, bientôt, rencontrera > Lui, bientôt, rencontrera Marie. (ibid)

In het Nederlands onderscheiden de zwakke vormen zich van de sterke vormen op een vergelijkbare manier. Ze kunnen niet veranderd (3a) of samengevoegd (b) worden en ook niet geïsoleerd (c) gebruikt. Maar in tegenstelling tot het Frans kunnen ze wel worden gescheiden van het werkwoord (3d).

- (3)
- a. Dood ze (*tweeën). > dood hen tweeën. (Zwart 1996B: 584)
 - b. *Dood 'm en 'r. > Dood hem en haar. (ibid)
 - c. Wie heb je gezien? *'m. > Hem. (Zwart 1996B: 585)
 - d. Omdat 'k 'm morgen niet meer zie. (eigen aanvulling)

Wat de fonologie betreft kunnen ze niet worden benadrukt om een tegenstelling uit te drukken (4a). Verder kennen de clitics reductie van de *schwa* of van de *a* (zoals in *la*) voor een woord dat begint met een vocaal (b). Ook de Nederlandse zwakke pronomina kunnen, net als Franse clitics, niet worden benadrukt voor het maken van een tegenstelling (c). Hiervoor kunnen wel de sterke vormen worden gebruikt.

- (4) a. *IL rencontrera Marie > LUI, il rencontrera Marie.
 b. Je l'ai vu. > J'ai vu Marie.
 c. Ik wil *je / JOU.

In semantisch opzicht verschillen de clitics van de sterke pronomina doordat ze kunnen verwijzen naar niet-levende en levende objecten (5 a, b, c). Dit is ook het geval in het Nederlands (e, f, g). De sterke pronomina kunnen niet refereren naar niet-levende objecten. Uitzondering hierop vormt de vorm *hij* (zonder klemtoon).

- (5) a.. Cet homme, il apprend le japonais.
 b. Ce voyage, il me fait rêver.
 c. Cet homme, j'entends parler de lui depuis des années.
 d. * Ce voyage, j'entends parler de lui depuis des années.
 e. Ze / *zij zijn uit voorraad.
 f. Ik heb ze / *hen gerepareerd.
 g. Waar staat de spaarpot? Hij staat op de plank.

De overeenkomsten leiden tot de volgende verwachting:

- Verwachting 2: positieve transfer van de eigenschappen die clitics en zwakke pronomina delen. Clitics worden niet veranderd (**ils deux* / *Tue-les *deux.*) of samengevoegd (**tu et je* / *Tue-le *et la*) of geïsoleerd gebruikt (Qui as-tu vu? **il*).

3.3 Verschillen in syntactische positie

Het verschil tussen Franse clitics en zwakke pronomina zit vooral in de syntaxis van de object pronomina. Zwakke en sterke pronomina kunnen in het Nederlands op dezelfde zinspositie staan (6a), in tegenstelling tot het Frans (b) waarbij het clitic een duidelijke eigen positie heeft (voor de persoonsvorm) en clitic en sterk pronomina niet in dezelfde positie kunnen staan.

- (6) a. Ik zie haar. Ik zie d'r.
 b. Je la vois. *Je vois elle/la. > Elle, je la vois.

De persoonsvorm wordt voor het Frans ook wel de *host* van de clitic genoemd (in feite gaat het hier om het hoofd van de IP). De clitics mogen ook niet gescheiden worden van hun *host* behalve door andere clitics (7). In het Nederlands is er niet duidelijk sprake van een zinslelement dat als *host* functioneert. De clitics staan dan ook niet altijd naast de persoonsvorm (8).

- (7) *Je veux le bien faire. > Je veux bien le faire/ je veux le faire bien.
 (8) a. Ik zag 'r gisteren.
 b. Omdat ik 'r gisteren zag.

Dit heeft te maken met de positie van het werkwoord in het Nederlands. In hoofdzinnen is er de V2-regel, die ervoor zorgt dat de IP altijd op de 2^e zinspositie komt te staan (zoals in 8a). In de eerste positie kan het onderwerp staan maar bijvoorbeeld ook een bijwoord zoals *morgen* (*morgen ga ik je bezoeken*). Het onderwerp kan dus voor of na het werkwoord staan, het lijdend voorwerp volgt na het onderwerp (*Morgen ga ik je bezoeken*) of na de persoonsvorm (*Ik ga je morgen bezoeken*). In bijzinnen (8b) staat het onderwerp (*ik*) direct na de Complementizer (*omdat*), daarachter staat het lijdend voorwerp (*'r*). De persoonsvorm staat achterin de zin (*zag*).

Dit verschil zorgt ervoor dat er positieverschillen zijn tussen het Frans en Nederlands (9). Dit is ook het geval in vraagzinnen. Bij subject inversie in vraagzinnen blijven object clitics in het Frans voor het

finiete werkwoord staan en wordt alleen het subject clitic erachter geplaatst in tegenstelling tot het Nederlands waar het zwakke object pronomen volgt na het onderwerp (10).

- (9) a. Je **le** vois. – Ik zie **hem**.
b. Je l'ai vu(e). – Ik heb **hem** gezien.
(10) l'As-tu vu? – Heb je **hem** gezien?

Bij gebruik van infinitieven is de positie van het object clitic soms wel en soms niet gelijk aan de positie in het Nederlands. Wanneer er een infinitief wordt gebruikt (behalve bij *laisser* en *faire*, *entendre*, *voir*, *écouter*, *regarder*, *envoyer* en *sentir*) staat de clitic voor het infinitief (11). Bij *laisser*, *faire* en werkwoorden *als regarder*, *voir*, *écouter*, *envoyer*, *sentir*, komt de clitic voor de persoonsvorm te staan. Dit heet clitic climbing, en wordt soms ook restructuring of clitic raising genoemd. In het Nederlands volgt de clitic het onderwerp/de persoonsvorm.

- (11) a. Je veux **le** voir. – Ik wil **hem** zien.
b. Je l'entends chanter deux chansons. – Ik hoor **hem** 2 liederen zingen/ omdat ik **hem** twee liederen hoor zingen.

Naar aanleiding van deze verschillen verwachten wij het volgende:

- Verwachting 3: negatieve transfer in woordvolgorde bij object clitics. Leerders zullen conform de Nederlandse volgorde de object clitics na de persoonsvorm plaatsen in plaats van ervoor (**je donne le*).
- Verwachting 4: negatieve transfer door scheiden van object clitics van de persoonsvorm door een bijwoord. Conform de vrijere Nederlandse volgorde zullen leerders object clitics van de persoonsvorm kunnen scheiden (**je veux le bien faire*).
- Verwachting 5: negatieve transfer bij inversie in vraagzinnen. Leerders zullen object clitics niet voor de persoonsvorm plaatsen, maar de object clitics verderop in de vraagzin plaatsen (**as-tu le vu?*). Dit is conform de Nederlandse volgorde (*Heb je hem gezien?*).
- Verwachting 6: positieve transfer in woordvolgorde bij object clitics met infinitieven. De Nederlandse tussenpositie zal eerder worden gebruikt en zal bij gebruik van persoonsvorm + infinitief in de meeste gevallen goed worden gebruikt (8d. *je veux le voir*).
- Verwachting 7: negatieve transfer bij gebruik van de Nederlandse tussenpositie bij object clitics met persoonsvorm en voltooid deelwoord (**Je suis me demandé si...*).

3.4 Clitic doubling van subject clitics

Clitic doubling is het herhalen van het onderwerp met de congruerende clitic (12a). In vraagzinnen met complexe inversie, een structuur die vooral in schrijftaal voorkomt, is het herhalen van het onderwerp door middel van een clitic verplicht (b). In het Nederlands is inversie met een lexicaal onderwerp wel mogelijk zonder herhaling van het onderwerp (c).

- (12) a. Moi, je n'ai rien fait.
b. Paul est-**il** déjà parti ? / La table est-**elle** nettoyée ?
c. Is Paul al vertrokken? / Is de tafel al schoongemaakt?

- Verwachting 8: Wij verwachten negatieve transfer door weglating van clitic doubling bij complexe inversie (**Pourquoi Paul est déjà parti?*). Dit is conform de Nederlandse structuur.

3.5 Wederkerige en wederkerende clitics

In het Frans is er geen onderscheid in vorm tussen de wederkerige en wederkerende clitics (13a,b). In het Nederlands wordt er wel vormonderscheid gemaakt tussen het wederkerend en wederkerig voornaamwoord (c,d).

- (13) a. Ils **se** lavent. (wederkerend)
 b. Ils **se** voient. (wederkerig)
 c. Zij wassen **zich**. (wederkerend)
 d. Zij zien **elkaar**. (wederkerig)

Voor zowel het Frans als het Nederlands geldt dat er veel vormoverlap is met de object pronomina. Alleen voor de derde persoon enkelvoud en meervoud, en in het Nederlands ook voor *u* zijn er speciale vormen (tabel 3). Werkwoorden die in het Frans wederkerend zijn hoeven echter niet ook wederkerend te zijn in het Nederlands en vice versa (14):

- (14) a. Je me promène. Ik wandel.
 b. Je bouge. Ik beweeg me.

Tabel 3. Vormen van de pronomina.

Frans		Nederlands	
wederkerig vnw.	object clitic	wederkerig vnw.	zw. object pron.
Me	me	me	me
Te	te	je / u / zich	je / u
Se	le/la/l'/lui	zich	hem / haar
Nous	nous	ons	ons
Vous	vous	je	jullie
Se	les	zich	ze

- Verwachting 9: Wij verwachten transfer van niet-wederkerendheid van de Nederlandse werkwoorden naar de Franse werkwoorden. Dit zorgt voor constructies als: *Je promène* (in plaats van *je me promène*).

3.6 Prepositionele objectpronomina

Het Frans en het Nederlands hebben allebei prepositionele clitics. In beide talen vervangen ze alleen niet-levende antecedenten. Ze vervangen echter niet precies hetzelfde. De Franse prepositionele clitics vervangen het bijbehorende voorzetsel en het antecedent. *Y* vervangt niet-levende antecedenten voorafgegaan door *à* en locatieve voorzetsels (15) en *en* vervangt niet-levende antecedenten voorafgegaan door het partikel *de* (voor onbepaalde naamwoorden, na negatie) of het voorzetsel *de* (na werkwoorden, adjectieven, adverbia en naamwoorden) (16).

- (15) a. Je vais à Bruxelles. > J'y vais.
 c. Je pense à mes vacances. > J'y pense.
 d. Je compte sur votre aide. > J'y compte.
- (16) a. Nous achetons des pommes. > Nous en achetons.
 b. Je n'ai jamais vu d'autruches. > Je n'en ai jamais vu.
 c. J'ai parlé de mes vacances. > J'en ai parlé.
 d. J'aimerais savoir le prix de la table. > J'en aimerais savoir le prix.

Er vervangt een plaatsaanduiding of een niet-levende antecedent voorafgegaan door een voorzetsel (17). Bij onbepaalde objecten zoals in (18d) kan *er* niet worden gebruikt. Het Nederlands laat in tegenstelling tot het Frans vaak het voorzetsel staan.

- (17) a. Ik woon in al jaren in Den Haag. > Ik woon er al jaren.
 b. Ik heb geen zin in rommel. > Ik heb er geen zin **in**.
 c. Ik denk nooit meer aan dat huis. > Ik denk er nooit meer **aan**.

d. Ik koop appels. > Ik koop ze. (Alleen taalgebruikers uit België en deels uit het zuiden van Nederland kunnen hier wel *er* gebruiken: (1) Ik koop er. (Algemene Nederlandse Spraakkunst 1997).

Verder kan *er* met elk voorzetsel worden gecombineerd (18 a, b, c), terwijl in het Frans voor andere voorzetsels andere constructies gebruikt moeten worden (d, e, f).

- (18) a.. Ik kruip eronder.
b. Ik ben er niet tegen.
c.. Wat zit erin?
d. Je rampe en dessous.
e. Je ne suis pas contre.
f. Qu'est-ce qu'il y a dedans ?

Het Frans gebruikt *en* bovendien bij uitdrukking van hoeveelheid en adjectieven (19 a, b). Gebruik van *er* vinden we in het Nederlands ook met uitdrukkingen van hoeveelheid (c), maar niet bij adjectieven (d). Het Nederlands laat dan het nomen weg.

- (19) a. J'ai deux enfants. > J'en ai deux.
b. J'ai un autre modèle. > J'en ai un autre.
c. Ik heb twee kinderen. > Ik heb er twee.
d. Ik heb een ander model. > Ik heb een andere.

- Verwachting 10: Wij verwachten positieve transfer door de grote overlap van *y* en *en* met het Nederlandse equivalent *er*. Constructies waar *er* kan worden gebruikt zullen sneller worden verworven (*Ik heb er twee. Ik woon er. Ik denk eraan*).

3.8 Verwachtingen

Naar aanleiding van de vorige alinea's hebben wij dus de volgende verwachtingen:

- Verwachting 1: Wij verwachten problemen bij het gebruik van het onderscheid *lui* en *le*, en *les* en *leur* (**je l'ai donné le cadeau/ *je lui ai vu*) aangezien dit onderscheid in de vorm in het Nederlands niet wordt gemaakt in het enkelvoud *hem/haar* en in beperkte mate bij *hen/hun*.
- Verwachting 2: positieve transfer van de eigenschappen die clitics en zwakke pronomina delen. Clitics worden niet veranderd (**Ils deux / Tue-les *deux.*) of samengevoegd (**tu et je/ Tue-le *et la*) of geïsoleerd gebruikt (*Qui as-tu vu? *Il*).
- Verwachting 3: negatieve transfer in woordvolgorde bij object clitics. Leerders zullen conform de Nederlandse volgorde de object clitics na de persoonsvorm plaatsen in plaats van ervoor (**je donne le*).
- Verwachting 4: negatieve transfer door scheiden van object clitics van de persoonsvorm door een bijwoord. Conform de vrijere Nederlandse volgorde zullen leerders object clitics van de persoonsvorm kunnen scheiden (**je veux le bien faire*).
- Verwachting 5: negatieve transfer bij inversie in vraagzinnen. Leerders zullen object clitics niet voor de persoonsvorm plaatsen, maar de object clitics verderop in de vraagzin plaatsen (**as-tu le vu?*). Dit is conform de Nederlandse volgorde (*Heb je hem gezien?*).
- Verwachting 6: positieve transfer in woordvolgorde bij object clitics met infinitieven. De Nederlandse tussenpositie zal eerder worden gebruikt en zal bij gebruik van persoonsvorm + infinitief in de meeste gevallen goed worden gebruikt (8d. *je veux le voir*).
- Verwachting 7: negatieve transfer bij gebruik van de Nederlandse tussenpositie bij object clitics met persoonsvorm en voltooid deelwoord (**Je suis me demandé si...*).
- Verwachting 8: Wij verwachten negatieve transfer door, weglating van clitic doubling bij complexe inversie (**Pourquoi Paul est déjà parti?*). Dit is conform de Nederlandse structuur.

- Verwachting 9: Wij verwachten transfer van niet-wederkerendheid van de Nederlandse werkwoorden naar de Franse werkwoorden. Dit zorgt voor constructies als: *Je promène* (in plaats van *je me promène*).
- Verwachting 10: Wij verwachten positieve transfer door de grote overlap van *y* en *en* met het Nederlandse equivalent *er*. Constructies waar *er* kan worden gebruikt zullen sneller worden verworven (*Ik heb er twee. Ik woon er. Ik denk eraan*).

Hoofdstuk 4: Aanpak van transfer

In dit hoofdstuk zullen wij de principes voor de aanpak van transfer bespreken. Deze zullen we in het volgende hoofdstuk gebruiken om de lesmethode op te onderzoeken bij de onderwerpen waar we transfer verwachten (zie het vorige hoofdstuk). Wij verwachten dat deze aanpassingen zullen zijn terug te vinden in de tekst- en oefenboeken van *D'accord* vwo 1 tot en met 6.

4.1 Principes in de aanpak van transfer

Wij hebben geen aanpassingen specifiek voor transfer bij Franse clitics gevonden, maar wel voor transfer in het algemeen. Zo pleiten Skehan (2008) en Jarvis & Pavlenko (2008) ervoor dat de docent kennis heeft over waar transferproblemen kunnen worden verwacht zodat zij de oorzaak van fouten kunnen analyseren en daardoor problemen goed kunnen aanpakken. Jarvis en Pavlenko vinden ook dat docenten goede kennis van de invloed van het expliciet en impliciet geheugen op de prestaties van de leerders moeten hebben. Hierdoor kunnen namelijk de prestaties van leerders in een schriftelijke oefening heel anders zijn dan in spontane productie. Wanneer een leerder iets expliciet heeft geleerd, zal dit niet meteen in spontane productie kunnen worden toegepast. Daarvoor zal het ook moeten worden geleerd in het onbewuste, impliciete geheugen. Ook betekent het dat als iets in het begin van het jaar is uitgelegd, leerders dit niet per se succesvol zullen eigen maken en in verschillende contexten zullen kunnen toepassen.

Verder pleiten Skehan en Jarvis & Pavlenko voor het aanpassen van lesmethodes. Skehan suggereert dat lesmethodes aangepast kunnen worden naar de plaatselijke kennis van specifieke T1-T2-transfer problemen. Bij een diverse leergroep zou de kennis van transferverschijnselen vanuit verschillende T1-talen in een gemeenschappelijke T2 kunnen worden gebundeld, zodat docenten fouten in een diverse leergroep beter kunnen analyseren. Jarvis en Pavlenko stellen dat tekstboeken conform de huidige kennis van transfereffecten in de taal zouden moeten zijn. Dit is ook juist wat wij willen onderzoeken bij de pronominale clitics.

Verder wordt aangeraden het bewustzijn van de verschillen tussen de T1 en T2 bij de leerder te vergroten bij transfer (Benson, 2002; Hiligsmann, 1997; Jarvis & Pavlenko, 2008). Hiligsmann suggereert om de leerders ook te wijzen op de overeenkomsten tussen de T1 en T2, omdat alleen wijzen op de verschillen negatieve gevolgen zou kunnen hebben voor de tussentaal. Ze zouden dan ook fouten kunnen gaan maken waar juist wel overeenkomsten zijn. Benson stelt verder dat docenten positieve transfer kunnen gebruiken in hun voordeel. Jarvis en Pavlenko suggereren om de T1 te gebruiken bij crosslinguïstische vergelijkingen om het bewustzijn van negatieve transfer te verhogen bij de leerder. De T1 zou niet teveel gezien moeten worden als tegenstander. Zoals Cook (van het *multicompetence framework*, Cook, 2013) ook stelt, stellen zij dat het niet gebruiken van de T1 om de invloed op de T2 te verminderen een illusie is. De T1 blijft namelijk in de taalkundige en cognitieve activiteiten een rol spelen en kan niet 'eventjes' worden uitgezet. Verder vinden zij dat de T1 ook gebruikt zou moeten worden om positieve transfer te faciliteren en nieuwe concepten eigen te maken.

Hoe het versterken van het bewustzijn van de leerders moet plaatsvinden blijft nog wat onduidelijk. Hiligsmann (1997) geeft enkele tips. Hij stelt dat men zich bij het wijzen op contrasten niet moet beperken tot één-op-éénverhoudingen. Verder kan er gebruik worden gemaakt van diagrammen en schema's om leerders te helpen de verschillen te zien. Ook stelt hij dat er niet teveel linguïstisch jargon moet worden gebruikt. Er zijn namelijk "talrijke manieren om aan consciousness-raising te doen zonder gebruik hoeven te maken van veel linguïstisch jargon", aldus Hiligsmann (id. pp. 332). Verder beveelt hij vertaal oefeningen aan. Risico hierbij is wel dat de leerders het idee kunnen krijgen dat de T2 altijd afwijkt van de T1 of juist letterlijk gaan vertalen uit de T1. Maar het is wel een geschikt middel voor structuren die anders vermeden kunnen worden door het gebruik van minder

complexe structuren en voor structuren die minder vaak voorkomen. Ook Benson (2002) wijst op gebruik van vertaling. Zinnen waar transferfouten worden verwacht, maar ook hele teksten met potentiële transferfouten kunnen worden gebruikt om te oefenen. Hiligsmann verwijst verder nog ook naar 'sentence combining'-oefeningen. Dit zijn oefeningen waarbij een nieuwe zin moet worden gemaakt uit twee bestaande zinnen en zo nieuwe structuren kunnen worden geoefend.

Tot slot pleiten Jarvis en Pavlenko voor herhaling van de moeilijke structuren in verschillende contexten. Moeilijke grammaticale constructies moeten worden herhaald in veel verschillende formats en niveaus zodat de leerders veel mogelijkheden hebben om verder te gaan dan zinsniveau en de nieuwe structuren in diverse vormen te onderzoeken en eigen te maken.

Samenvattend variëren de aanpassingen van kennis van de docent, tot bewustzijn bij de leerder, met de bijbehorende aanpassingen van de lesmethodes. Kennis van de docent helpt om beter in te kunnen spelen bij leerproblemen en kennis of bewustzijn bij de leerder om transfer te vermijden. Verschillende soorten oefeningen, bijvoorbeeld vertaal oefeningen en contrastieve uitleg en schema's kunnen bijdragen aan het bewustzijn van de leerders en om te oefenen waar transfer verwacht wordt. Hierbij is herhaling nodig om deze kennis ook steeds meer onbewust en in verschillende contexten te leren gebruiken.

Hoofdstuk 5. Aanpassingen voor transfer in lesmethode D'accord?

5.1 Onderzoeksmateriaal

In dit hoofdstuk onderzoeken wij de vwo-lesmethode D'accord van klas 1 tot en met klas 6 op het onderwijs van de Franse pronominale clitics en in het bijzonder of er aanpassingen zijn gemaakt waar we transfer verwachten. De methode is gericht op het Europese Referentiekader (ERK). Dit kader geeft omschrijvingen wat je per niveau moet kunnen voor verschillende taalvaardigheden. Deze vaardigheden zijn: luisteren, lezen, gesprekken voeren/spreken en schrijven. Dit is ook hoe de methode is opgebouwd per hoofdstuk. Bij deze vaardigheden wordt grammatica-uitleg, grammatica-oefeningen en lijsten met woordjes en uitdrukkingen gegeven. Dit lijkt vooral ondersteunend te zijn bedoeld bij de vaardigheden. Er zijn door de hoofdstukken heen kleine woordenlijstjes en korte grammatica-uitleg. Elk hoofdstuk sluit wel af met de pages jaunes: een overzicht van 4 pagina's met woordenlijsten en grammatica-uitleg. De methode bestaat behalve een tekstboek en oefenboek ook uit een e-practice pack met extra materiaal, oefeningen en digitale toetsen. Wij hebben ons beperkt tot het analoge materiaal, oftewel het tekstboek en het oefenboek.

Het niveau van de lesboeken gaat van A1 voor klas 1 tot B2 voor klas 6. Het gaat dus om de verwerving van het begin tot en met de gevorderde leerder. Dit betekent niet dat de verwerving van de pronominale clitics voltooid zal zijn, maar een er zal wel veel van de verwerving in de methode aan bod komen.

Wij zullen hieronder onze bevindingen noemen over aanpassingen in de tekst- en oefenboeken. Hierbij verwachten wij aanpassingen zoals genoemd in het vorige hoofdstuk bij het onderwijzen van de constructies van onze transferverwachtingen. Hiermee zullen wij proberen een antwoord te vinden op de laatste deelvraag: In welke mate en hoe zien we deze ideeën terug in de lesmethode D'accord?

5.2 Bevindingen

- Verwachting 1: Wij verwachten problemen bij het gebruik van het onderscheid *lui* en *le*, en *les* en *leur* aangezien dit onderscheid in de vorm in het Nederlands niet wordt gemaakt in het enkelvoud *hem/haar* en in beperkte mate bij *hen/hun*. (**je l'ai donné le cadeau/ *je lui ai vu*).

Er is weinig contrastieve vergelijking met het Nederlands wat betreft *le/lui* en *les/leur*. In eerste instantie worden de rijtjes voor deze vormen strikt gescheiden en hierbij worden voorbeeldzinnen gegeven met de Nederlandse vertaling erbij (vwo 2 tekstboek: 95, 102). Later wordt er meer gefocust op de vormen voor de derde persoon, waar het contrast zichtbaar is. Er wordt echter wel gebruik gemaakt van grammaticale concepten die eerder zijn verworven in de T1: het lijdend en meewerkend voorwerp. Deze concepten worden gebruikt in de uitleg en de leerder wordt dus gevraagd deze concepten die ze hebben leren toepassen op het Nederlands toe te passen in het Frans. Verder wordt er uitgelegd hoe dit onderscheid in het Frans te herkennen is, namelijk aan *à*. Bijvoorbeeld in vwo 2: p. 102: hier staat dat het meewerkend voorwerp meestal wordt voorafgegaan door *à* of *à + bepaald lidwoord*. Ook worden voorbeeldzinnen gegeven met de Nederlandse vertaling: *Tu téléphones à Julie? Oui, je lui téléphone – Bel je naar Julie? Ja, ik bel naar haar*. De referent *à + meewerkend voorwerp* elke keer onderstreept, zodat te zien is dat er in de oorspronkelijke referent *à* wordt gebruikt. In vwo 5/6 wordt nog speciaal benadrukt dat de direct object clitics worden gebruikt om *werkwoorden zonder voorzetsel + personen of zaken* te vervangen en het meewerkend voorwerp voor *voorzetsel à + personen* (vwo 5/6: P. 162). Hieruit kunnen

leerders dus concluderen dat zowel *lui/leur* als *le/les* worden gebruikt voor personen. Eventuele andere conclusies, zoals een onderscheid gebaseerd op geslacht (zoals in het Nederlands) of dingen versus personen, zullen hierdoor gecorrigeerd moeten worden door de leerders. Er wordt niet veel gebruik gemaakt van vertaal oefeningen. In het eerste jaar dat de object clitics aan bod komen, vwo 2, wordt alleen vertaling gevraagd van het Frans naar het Nederlands, waarbij het logisch is dat er geen transfer plaatsvindt. Vanaf vwo 3 (bijv vwo 3: p. 74) vinden we wel oefeningen waarbij vertaald moet worden van het Nederlands naar het Frans, maar er zijn vooral veel invuloefeningen en keuzeoefeningen waarbij een nieuwe zin moet worden gemaakt. Er wordt in eerste instantie in begrip geoefend om de directe en indirecte vormen te onderscheiden en vanaf vwo 3 moet ook in de productie de juiste keuze worden gemaakt tussen directe en indirecte vorm. Vanaf leerjaar 2 worden de clitics elk jaar herhaald.

- Verwachting 2: positieve transfer van de eigenschappen die subject clitics en zwakke pronomina delen: subject clitics worden niet veranderd (**Ils deux*) of samengevoegd (**tu et je*) of geïsoleerd gebruikt (Qui as-tu vu? *Il).

Bij deze verwachting worden er geen aanpassingen gemaakt in de tekst- en oefenboeken. Er wordt geen uitleg gegeven over het gebruik van subject clitics wat betreft samenvoegen, veranderen of geïsoleerd gebruik. Wanneer de sterke pronomina aan bod komen in vwo 2 wordt uitgelegd dat deze worden gebruikt wanneer je het persoonlijk voornaamwoord los wilt gebruiken of met nadruk je speciale vormen gebruikt (vwo 2: p. 102 + p. 143). Er wordt geen uitleg gegeven dat het gebruik van de subject clitics niet mogelijk is. De uitleg van de sterke pronomina wordt wel elk jaar weer herhaald. Mogelijk gaat men hier juist uit van positieve transfer en verwachten ze dus dat hier geen fouten mee zullen worden gemaakt en geen specifieke uitleg over nodig is. In de oefenboeken wordt door instructie en het soort oefeningen het maken van de foute constructies vermeden. Er is nauwelijks aanleiding om verkeerde constructies te maken omdat bijvoorbeeld de subject clitics al worden gegeven en daaruit gekozen moet worden, of bijvoorbeeld doordat de juiste vormen in een leestekst moeten worden gezocht (vwo 2 oefenboek: 109). In vwo 5/6 (oefenboek p. 88) vinden we wel een oefening voor geïsoleerd gebruik en moet de juiste vorm worden vertaald: *zij. Qui a eu raison? – Eux! Elles!* Spontaan gebruik in vrije spreek- en schrijfoefeningen (zoals oefenboek vwo 5/6: p. 46) is niet ondenkbaar, in het antwoordmodel worden sterke pronomina hier ook gebruikt, net als in de voorbeeldtekst, maar hier vinden we geen specifieke instructies voor de docent of leerder.

- Verwachting 3: negatieve transfer in woordvolgorde bij object clitics. Leerders zullen conform de Nederlandse volgorde de object clitics na de persoonsvorm plaatsen in plaats van ervoor (**je donne le*).

We vinden geen contrastieve uitleg van positie voor de 'gewone' object clitics, wel voor de wederkerende clitics. Bij de prepositionele, direct en indirect object clitics wordt er wel uitleg gegeven van de positie van de object clitics, namelijk voor de persoonsvorm en als er een infinitief in de zin staat voor dit infinitief (vwo 2: p. 54, 102). Het clitic en de referent worden wel vaak vetgedrukt of onderstreept en ook de vertaling van de voorbeeldzinnen wordt gegeven: *Oui, j'y vais – Ja, ik ga erheen* (vwo 2: 54). De uitleg voor het lijdend en meewerkende voornaamwoord wordt in alle leerjaren herhaald en in vwo 3 wordt in de uitleg ook een duidelijk contrast gemaakt tussen zinnen zonder infinitief en met infinitief: *je le veux / je veux le voir* (vwo 3: 80). Ook vinden we dezelfde uitleg in het grammatica-supplement (p. 130). Alleen bij het wederkende voornaamwoord wordt het contrast gemaakt in de positie in het Frans en in het Nederlands: *je me lave – ik was me* (vwo 3: p. 141). Bij de wederkerende clitics wordt wel expliciet een contrast gegeven met het Nederlands in de uitleg. Hier wordt uitgelegd dat het wederkerend voornaamwoord in het Nederlands na de persoonsvorm komt, terwijl deze in het Frans voor de persoonsvorm komt. Ook

wordt de Nederlandse vertaling van de voorbeeldzinnen gegeven. Dit wordt herhaald in alle leerjaren van vwo 2 t/m vwo 5/6. Al gelijk in het begin zijn er oefeningen waarbij de positie van de clitic moet worden bepaald door de leerder. Hierbij gaat het om oefeningen waarbij een nieuwe zin moet worden geformuleerd met gebruik van een clitic. Vertaal oefeningen vinden we vooral voor de wederkerende clitics. Hierbij moet meestal vertaald van het Frans naar het Nederlands, al vinden we ook een oefening waarbij het wederkerende werkwoord moet worden vervoegd en waarbij de Nederlandse infinitief-vorm wordt gegeven als uitgangspunt. In vwo 4 vinden we ook een schema voor de vervoeging dat in moet worden gevuld (p. 80). Het contrast tussen de woordvolgordes van het Nederlands en het Frans wordt hier duidelijk, maar is minder scherp doordat vanuit het infinitief wordt vertaald. Alleen in vwo 5/6 vinden we een vertaal oefening van het Nederlands naar het Frans voor 'gewone' object clitics (vwo 5/6 oefenboek: p. 89). Wellicht vinden we zo weinig vertaal oefeningen van Nederlands naar Frans om letterlijke vertaling te voorkomen. Ook wordt de positie onderstreept gegeven in oefeningen (vwo 5/6: p. 93, 109), waardoor de positie kan worden herkend.

- Verwachting 4: negatieve transfer door scheiden van object clitics van de persoonsvorm door een bijwoord (**je veux le bien faire*). Conform de vrijere Nederlandse volgorde zullen leerders object clitics van de persoonsvorm kunnen scheiden (*ik wil het graag doen*).

De uitleg van de positie van het object clitic hebben we bij de vorige verwachting besproken. Wij hebben verder geen aanpassingen kunnen vinden voor de positie van het bijwoord ten opzichte van de clitics. Pas in vwo 3 vinden we enige uitleg over de positie van bijwoorden: hier wordt uitgelegd dat bepalingen van tijd en plaats of helemaal aan het begin van de zin of aan het eind worden geplaatst: *hier, j'ai travaillé toute la journée dans le jardin* (tekstboek vwo 3: p. 136). In de uitleg van woordvolgorde in vwo 4 (p. 121) wordt uitgelegd dat het bijwoord meestal meteen na de persoonsvorm volgt: *Ce week-end, je me suis bien amusé*. Er wordt ook een voorbeeld met een object pronomen gegeven: *je ne lui ai rien dit*. Er zal echter eerder sprake zijn van transfer als het pronomen voor het infinitief hoort te staan. De uitleg wordt herhaald in vwo 5/6 (p. 158, 169), maar er is geen voorbeeld met pronomen voor het infinitief. We hebben ook geen oefeningen met object clitics en bijwoorden gevonden.

- Verwachting 5: negatieve transfer bij inversie in vraagzinnen. Leerders zullen object clitics niet voor de persoonsvorm plaatsen, maar de object clitics verderop in de vraagzin plaatsen (**as-tu le vu?*). Dit is conform de Nederlandse volgorde (*Heb je hem gezien?*).

Wat hier eigenlijk gelijk bij moet worden gezegd is dat deze transfer niet altijd negatief is. Bij voltooid deelwoorden is er sprake van negatieve transfer (zie het voorbeeld), maar bij een infinitief is er meestal positieve transfer: *veux-tu le voir?*

Er is geen uitleg over de positie van object en prepositionele clitics in vraagzinnen met inversie. Wel is er een voorbeeld van: *Quel sport y pratiquez-vous?* (vwo 2: p. 39), maar ook een voorbeeld waar het pronomen voor het infinitief blijft staan: *pourriez-vous me recommander un bon restaurant?* (vwo 3: p. 121). De input is schaars en enigszins verwarrend door deze voorbeelden. Verder zijn er genoeg mogelijkheden om deze constructie te vermijden. Vooral in spreektaal, waarin inversie soms juist zwaar overkomt hoeft de constructie niet gebruikt te worden. Verder komen object clitics niet voor in de oefeningen voor vraagzinnen, waarbij inversie wordt geoefend. Ook de oefening met vraagzinnen met object clitics (vwo 4: p. 112) maakt geen gebruik van inversie: *Tu aimes aller en boîte? Non, ... (antwoord)*. Vanaf vwo2 wordt wel geoefend met inversie met subject clitics. Er zijn dus geen aanpassingen, terwijl we hier wel transfer verwachten.

- Verwachting 6: positieve transfer in woordvolgorde bij object clitics met meerdere werkwoorden. De Nederlandse tussenpositie, zal eerder worden gebruikt en zal bij gebruik van persoonsvorm + infinitief in de meeste gevallen goed worden gebruikt (*je veux le voir*).

Bij de uitleg van de clitische pronomina vanaf vwo 2 wordt gelijk ook de positie ten opzichte van de infinitieven uitgelegd. Wanneer er een infinitief in de zin aanwezig is komt de clitic voor het infinitief. Er wordt dus gebruik gemaakt van de kennis van de leerder over het concept van de infinitief, en trouwens ook van het concept van de persoonsvorm. Deze kennis is meestal verworven bij taallessen over de T1 (net zoals meewerkend en lijdend voorwerp). Verder wordt er geen expliciete parallel getrokken met het Nederlands. Er worden wel voorbeeldzinnen gegeven met de Nederlandse vertaling, maar hier ligt de nadruk op het contrast met de positie voor de persoonsvorm (vwo 2: p. 102) . De pronomina worden wel vetgedrukt (zie ook vwo 3: p. 80, vwo 4: p. 130 en vwo 5/6: p. 163, 176), de oplettende leerder zal hier de parallel kunnen opmerken. Vanaf vwo 2 wordt de positie voor het infinitief ook geoefend. Verder komen er zinnen met deze constructie voor die vertaald moeten worden van het Nederlands naar het Frans, zoals *très bien, mais moi, je n'ai pas envie d'y aller* (vwo 3: p. 34). Bij de oefeningen waarbij ook de niet-Nederlandse positie wordt geoefend hoeft er niet te worden vertaald. In vwo 5/6 vinden we ook oefeningen waarbij van het Frans naar het Nederlands moet worden vertaald (p. 88).

- Verwachting 7: negatieve transfer bij gebruik van de Nederlandse tussenpositie bij object clitics met persoonsvorm en voltooid deelwoord (**Je suis me demandé si....*).

We vinden geen uitleg over clitics bij de uitleg over de passé composé (voltooid verleden tijd), maar wel wordt de passé composé gebruikt bij de uitleg over de clitische pronomina. Het contrast wordt daar gemaakt tussen de positie voor de persoonsvorm en de positie voor het infinitief. Hoewel dit niet expliciet wordt uitgelegd wordt de constructie met de passé composé geschaard onder de constructies waarbij het clitic voor de persoonsvorm wordt geplaatst (bijv. vwo 4: p. 115). Er wordt geen expliciet contrast gemaakt met het Nederlands, wel worden de voorbeeldzinnen vertaald. Verder vinden we vervoegingsrijtjes met de passé composé van de wederkerende werkwoorden (bijv. *plaire: ça m'a plu* (vwo 4: p. 134)) en oefeningen waarbij de vervoegingen moeten worden gemaakt (vwo 4: p. 80, 88, 112). Bij de oefeningen met wederkerende werkwoorden, bijvoorbeeld met de verschillende tijdsvervoegingen, moet soms worden vertaald, maar altijd van het Frans naar het Nederlands. Hierdoor is er minder kans op transfer vanuit de T1. Een enkele keer moet het infinitief vanuit het Nederlands worden vertaald en de juiste constructie worden gemaakt: . *Ce matin-là, Julie ...(antwoord: s'est levée) à sept heures* (vwo 2: pag. 109). In de oefeningen waarbij de gewone object clitics worden geoefend met o.a. de passé composé hoeft niet te worden vertaald.

- Verwachting 8: Wij verwachten negatieve transfer door weglating van clitic doubling bij complexe inversie (**Pourquoi Paul est déjà parti?*). Dit is conform de Nederlandse structuur.

Bij de uitleg over het vragend maken van een zin wordt ingegaan op inversie (o.a. vwo 2: p. 53 en p. 147). Hier staat dat inversie alleen mogelijk is als het onderwerp een persoonlijk voornaamwoord is: *pouvez-vous venir?*. Het is correct dat het lexicale onderwerp niet achter de persoonsvorm staat, maar ook bij lexicale onderwerpen kan er inversie gebruikt worden: *Jean peut-il venir?* Dit wordt niet uitgelegd en vinden we ook niet terug in de voorbeeldzinnen met vraagwoorden (vwo 2: p. 39, 71, 133, 135). Ook bij de uitleg over vraagwoorden, vraagzinnen zonder vraagwoorden en bij te leren uitdrukkingen wordt dit niet uitgelegd. Verder worden meerdere opties gegeven voor het vormen van vraagzinnen, waardoor het waarschijnlijk is dat de leerders vooral gebruik zullen maken van de andere opties. Negatieve transfer wordt wel tegengegaan door uit te leggen dat het alleen kan als

het onderwerp een persoonlijk voornaamwoord is; hiermee worden constructies als: **A paul vu?* vermeden. In het oefenboek van vwo 3 vinden we oefeningen waarin vraagzinnen moeten worden geformuleerd. Hierbij zijn de verschillende opties mogelijk. Er zit echter geen enkele optie bij waarbij gebruik wordt gemaakt van een lexicaal onderwerp (p. 50, 52, 56). Dit wordt herhaald in vwo 4 (p. 17) en vwo 5/6 (p. 136). Er is voor de leerders geen mogelijkheid is om complexe inversie te oefenen. Doordat er geen lexicale onderwerpen worden gegeven, hebben de leerders ook de mogelijkheid om complexe inversie te vermijden. Verder wordt bij enkele oefeningen gevraagd op drie manieren (met dezelfde positie, met *est-ce que*, met inversie) vraagzinnen te vormen (vwo 4: pag. 17). Maar ook hier vinden we geen lexicale onderwerpen.

- Verwachting 9: Wij verwachten transfer van niet-wederkerendheid van de Nederlandse werkwoorden naar de Franse werkwoorden. Dit zorgt voor constructies als: *Je promène* (in plaats van *je me promène*).

In de uitleg over de wederkerende werkwoorden wordt wel uitgelegd dat sommige werkwoorden in het Frans wederkerend zijn en in het Nederlands niet. De meest voorkomende worden gegeven: *s'appeler, se lever, se coucher* (vwo 2: p. 117). Hierbij wordt de Nederlandse vertaling ernaast gegeven (*heten, opstaan, naar bed gaan*). In het grammatica-supplement worden bij dezelfde voorbeelden ook voorbeeldzinnen gegeven met hun vertaling (*Je m'appelle Julie – Ik heet Julie*, p. 153). In vwo 3 gebeurt dit net zo, er worden uitdrukkingen gegeven zonder uitleg bij de te leren woordenlijsten (*Tu as envie d'aller te promener? – heb je zin om te wandelen?* (p. 22)/ *Il est défendu de se baigner – Het is verboden te zwemmen* (p.23) . Alleen in het grammatica-supplement wordt uitleg gegeven (p. 140) met dezelfde voorbeelde als in vwo 2. In vwo 4 vinden we ook weer voorbeelden in de woordenlijsten (*se faire bronzer – bruin worden* vwo 4: 20, *se produire - plaatsvinden* p. 62). In het grammatica-supplement worden de voorbeelden van werkwoorden die in het Frans wederkend zijn maar in het Nederlands niet uitgebreid met : *se brosser les dents – tanden poetsen* en *se promener – wandelen* (p.128). Vanaf het begin van de lesmethode zijn er oefeningen met *s'appeler* (*heten*), onder andere vertaal oefeningen Nederlands-Frans en Frans-Nederlands, maar ook vaardigheidsoefeningen waarbij de instructie bijvoorbeeld is: *Vraag ook naar de naam* (vwo 1; p. 16, 17). Er zijn ook andere soorten oefeningen waarbij bijvoorbeeld een uitdrukking in de leestekst moet worden gevonden die hetzelfde betekent (bijv. voor *s'asseoir* voor *prendre place*, vwo 2: 27). Ook zijn er oefeningen met wederkerende werkwoorden waarbij de juiste vervoeging moet worden gegeven waar deze vormen in voorkomen. In vwo 4 moet dit ook vertaald moet worden naar het Nederlands (p. 80). Dit soort oefening wordt herhaald in vwo 5/6 waarbij de werkwoorden in het Nederlands allemaal niet wederkerend zijn, maar in het Frans wel (p. 31, 32). Er wordt dus extra geoefend met deze werkwoorden en er zijn enkele vertaal oefeningen Nederlands-Frans, maar verder zijn er nog andere soorten oefeningen en wordt er ook Frans-Nederlands vertaald. Tot slot komen ze ook in de woordenlijsten voor, maar wordt er geen uitleg bij gegeven (bijv. *se faire bronzer – bruin worden* vwo 4: 20, *se produire - plaatsvinden* p. 62).

- Verwachting 10: Wij verwachten positieve transfer door de grote overlap van *y* en *en* met het Nederlandse equivalent *er*. Constructies waar *er* kan worden gebruikt zullen sneller worden verworven (*Ik heb er twee. Ik woon er. Ik denk eraan.*).

In de uitleg over *y* en *en* wordt in vwo 2 gelijk de parallel met *er* getrokken . Er wordt aangegeven dat *en ervan, erover* betekent en *y erheen, erop, eraan, erin* (vwo2: p. 47). Verder wordt aangegeven wat *y* en *en* vervangen (*du, de la, de l', des + zelfstandig naamwoord* respectievelijk *ander voorzetsel dan de + zelfstandig naamwoord* en *à, sur, dans, devant... + plaatsen en dingen*). Meestal wordt bij de voorbeeldzinnen ook de vertaling in het Nederlands gegeven (bijv. vwo 2: p. 54, vwo 2: 101, 143). De clitics en hun vertaling in het Nederlands worden dan vetgedrukt: *Elle en parle – Zij praat erover* (p.

89). Bij de uitleg van *en* die het bepaalde en onbepaalde hoeveelheden vervangt wordt de parallel met *er* niet getrokken. Hierbij is soms wel de vertaling met *er* mogelijk: *Vous voulez des pommes? Oui, j'en veux trois (Ja, ik wil er drie)* (vwo 2: 101, 143). Er wordt geen Nederlandse vertaling van de zinnen gegeven: *Vous voulez du fromage? Oui, j'en veux (Ja, dat wil ik)* (vwo 2: 101, 143). De oefeningen zijn divers, bijvoorbeeld waarbij antwoorden op vragen moeten worden geformuleerd, waarbij de clitics worden gebruikt in plaats van hun referent, of ook het soort clitic *y* of *en* worden gekozen (p. 94). Verder zijn er oefeningen waarbij de referent moet worden bepaald (bijvoorbeeld in een leestekst, zie ook vwo 2: p. 93) waarbij de referent aan de hand van de leestekst moet worden bepaald in de gegeven zinnen: *les Français en boivent avec du lait au petit-déjeuner – antwoord: du café*. Er zijn niet veel vertaal oefeningen, deze vinden we alleen in vwo 5/6. De focus ligt vooral op de keuze voor de juiste clitic, de positie en het begrip ervan.

Hoofdstuk 6: Conclusie en discussie

6.1 Conclusie

Aan de hand van de bevindingen kunnen wij onze derde deelvraag beantwoorden: In welke mate en hoe zien we deze ideeën terug in de lesmethode *D'accord*? We hebben in ieder geval gezien dat er niet alle onderwerpen worden behandeld in de lesmethode. In één geval gaat het om positieve transfer (bij verwachting 2: eigenschappen van clitics), maar ook bij de negatieve transfer van verwachting 4 (scheiden van de clitic en het werkwoord door een bijwoord), 5 (positie van de object clitic bij inversie in vraagzinnen) en 8 (clitic doubling bij complexe inversie) wordt er geen uitleg gegeven. Dit kan het gevolg zijn van het niveau van deze constructies. Bij deze constructies is er in ieder geval sprake van complexere zinnen. Bij verwachting 2 is het waarschijnlijk dat er geen problemen verwacht worden en dat er daarom geen uitleg is gegeven.

Verder is gebleken dat er niet altijd een contrastieve uitleg (en dus bewustmaking) is waar negatieve transfer wordt verwacht. En ook bij verwachting 1 (contrast *le/lui, les/leur*), verwachting 3 (positie van 'gewone' object clitics ten opzichte van de persoonsvorm), verwachting 6 (positie van object clitics ten opzichte van het infinitief) en verwachting 7 (positie van object clitics ten opzichte van voltooid deelwoord) vinden we geen contrastieve aanpak. Er wordt wel gebruik gemaakt van contrastering door het markeren van de constructies. De oplettende leerder kan dus wel het verschil opmerken. Bij de uitleg over de positie van de wederkerende clitics (verwachting 3) en de uitleg over wederkerendheid (verwachting 9) is er wel een contrastieve uitleg. Ook bij de positieve transfer van *er* (verwachting 10) wordt er duidelijk vergelijking gemaakt met het Nederlands. Toch wordt bij verwachting 10 (gebruik en *y/en*) niet overal de parallel getrokken met het Nederlands terwijl dit wel mogelijk is.

Wel wordt er gebruik gemaakt van grammaticale concepten uit de T1, namelijk de persoonsvorm, het infinitief, lijdend en meewerkend voorwerp. Deze concepten worden bekend verondersteld. De leerders krijgen wel uitleg bij lijdend en meewerkend voorwerp hoe ze deze kunnen herkennen in het Frans.

Verder wordt er in plaats van het contrast met het Nederlands bij verwachting 3, 6 en 7 juist contrast gemaakt met andere posities in het Frans. De positie met het voltooid deelwoord wordt niet apart uitgelegd, maar geschaard onder de positie ten opzichte van de persoonsvorm. De leerder zal dit er zelf uit moeten opmaken. Deze posities worden ook gelijk veel geoefend.

Vertaaloefeningen zijn er soms in het begin niet, maar later wel (verwachting 1 en 3) en bij verwachting 9 (positie wederkerende clitics) zijn ze er wel gelijk. Bij de wederkerende clitics (verwachting 7) vinden we ook gebruik van schema's door de vervoegingsrijtjes. Sentence combining-oefeningen vinden we in de variant dat er nieuwe zinnen moeten worden gemaakt waarbij de referenten vervangen moeten worden door clitics. Complexe inversie in vraagzinnen wordt niet behandeld en in de oefeningen merken we daarbij dat er ook genoeg opties worden gegeven voor vermijding. De oefeningen met inversie bevatten geen lexicale onderwerpen en de leerders leren op 3 verschillende manieren vraagzinnen te formuleren. Hierdoor zullen ze de mogelijkheid hebben om als ze een vraagzin willen maken met een lexicaal onderwerp dit te doen met een andere constructie dan complexe inversie.

In elk leerjaar na de eerste uitleg (bij de object clitics vanaf vwo 2) worden de uitgelegde constructies herhaald, zowel in de grammatica-uitleg als in de oefeningen.

In de oefenboeken die ook de antwoorden van de oefeningen bevatten vinden we trouwens geen uitleg aan de docent over de mogelijke fouten van de leerders. De kennis over transfer wordt dus niet in de lesboeken gegeven aan de docent, maar zal ergens anders moeten worden opgedaan.

We vinden dus niet alle gesuggereerde aanpassingen overal terug. En ook niet alle onderwerpen waar we transfer verwachten worden behandeld. Verrassend is dat de leerder wordt uitgenodigd voor transfer van de grammaticale concepten uit de T1 en wordt gevraagd deze toe te passen in de T2 (het Frans). In bepaalde gevallen is er ook gekozen voor contrast met andere constructies en niet om het contrast met het Nederlands uit te lichten. Verder vinden we alle suggesties wel ergens terug in de uitleg en oefeningen van de constructies waar wij transfer verwachten.

Tot slot kunnen we onze hoofdvraag beantwoorden: Hoe en in welke mate wordt in vwo-lesmethode *D'accord* rekening gehouden met de effecten van transfer bij de verwerving van de Franse pronominale clitics door Nederlandse vwo-leerders? De lesmethode is bij bepaalde constructies (zoals de wederkerende clitics) duidelijk aangepast aan transfer. Bij andere onderwerpen is dit minder duidelijk omdat het contrast wordt gemaakt met constructies in het Frans en niet met het Nederlands en enkele constructies worden niet eens onderwezen. Maar alle suggesties uit de literatuur, van het verhogen van het bewustzijn van de leerder tot herhaling op verschillende niveau's en formats komen voor in de lesmethode. Ook zijn er aanpassingen die niet zijn gesuggereerd in de geraadpleegde literatuur, namelijk het transfereren van de kennis van grammaticale concepten. Vertaal oefeningen spelen niet zo'n grote rol in de lesmethode als wordt gesuggereerd in de literatuur.

6.2 Discussie

In deze scriptie hebben we transferverwachtingen gebruikt op basis van contrastieve analyse. Dit heeft zijn beperkingen. Zoals eerder besproken, is gebleken dat verwachtingen op bases van de CAH niet altijd juist zijn. Om dit na te gaan bij onze verwachtingen is er dus onderzoek nodig of documentatie van de tussentaal om vast te stellen of de verwachtingen uitkomen.

Verder kan een tegenwerping bij de identificatie van transfer zijn dat er sprake kan zijn van een algemeen verwervingsverschijnsel dat tot hetzelfde resultaat leidt en niet van transfer. Jarvis en Pavlenko (2008) stellen echter dat de één de ander niet uitsluit en dat transfer ook gewone taalverwervingsverschijnselen kan versterken of verzwakken. Door vergelijking met anderstaligen zou dit kunnen worden uitgesloten, maar het is lastig om een vergelijkbare leerdersgroep te vinden.

De methode maakt gebruik van alle suggesties, maar lijkt deze vooral te gebruiken bij wederkerende werkwoorden en bij *y/en*. De reden voor het niet gebruiken een contrastieve aanpak met het Nederlands bij andere constructies zoals de positie ten opzichte van de persoonsvorm, voltooid deelwoord en infinitief, zou kunnen zijn doordat er de voorkeur wordt gegeven aan het contrast met de andere posities. Mogelijk zou een contrastieve aanpak ook juist tot verwarring kunnen leiden, door gebruik van het Nederlands.

Bronnen:

Baaijens, P. et al. (derde druk, 2015). *D'accord! 3 vwo. Livre de textes*. Malmberg, 's-Hertogenbosch.

Baaijens, P. et al. (derde editie, 2013). *D'accord! 1 vwo. Antwoordenboek*. Malmberg, 's-Hertogenbosch.

Beeker, A., Canton, J., Fasoglio, D., Trimboos, B., Projectleider: Fasoglio D. (2009-2010), www.erk.nl (website) Nationaal Expertisecentrum leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Benso, C. (2002). *Transfer/Cross-linguistic influence*. In *ELT journal* volume 56/1 January 2002, Oxford University Press.

Bruinenberg, J. (derde editie, 2014). *D'accord! 2 vwo. Antwoordenboek*. Malmberg, 's-Hertogenbosch.

Bruinenberg, J. et al. (derde druk, 2014). *D'accord! 2 vwo. Livres de textes*. Malmberg, 's-Hertogenbosch.

Cook, V. (2013). *Second Language Learning and Language Teaching*. Taylor and Francis, Hoboken.

Dijkzeul, Drs. B., Dijkzeul, M. (tweede druk, 2009): *Grammaire essentielle*. Uitgeverij NijghVersluys bv, Baarn.

Ebbinge-Planchon, L et al. (derde druk, 2012). *D'accord! 1 vwo. Livres de textes*. Malmberg, 's-Hertogenbosch.

Haeseryn, W., Romijn K., Geerts G., de Rooij J. & Van den Toorn, M.C. (tweede, geheel herziene druk, 1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Martinus Nijhoff uitgevers/Wolters Plantyn, Groningen/Deurne. (e-versie)

Hiligsmann, P. (1997). *Linguïstische aspecten en pedagogische implicaties van de tussentaal van Franstalige M.O.-leerders van het Nederlands*. Uitgegeven door Droz, Genève, serie: Bibliothèque de la faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège – Fascicule CCLXXIV.

Jarvis, S. & Pavlenko, A. (2008): *Crosslinguistic influence in language and cognition*. Routledge, Taylor and Francis Group.

Kayne, R.S.,(1975). *French Syntax, the transformational cycle*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England.

Leeuwijn-van de Ven, A., Van Mulken, M., Nienhuis, L., Van Straalen-Sanderse, W. (1997). *L'essentiel de la grammaire française*. Wolters-Noordhoff Groningen.

Odlin, T. (1989). *Language transfer, cross-linguistic influence in language learning*. Cambridge University Press.

Ortega, L. (2009). *Understanding second language acquisition*. Routledge, Taylor and Francis Group.

Prévost, P. (2009). *Acquisition of French : The Development of Inflectional Morphology and Syntax in L1 Acquisition, Bilingualism, and L2 Acquisition*. Amsterdam, NLD: John Benjamins Publishing Company, 2009.

Skehan, P. (2008). Interlanguage and Language Transfer. In *Handbook of Educational Linguistics*, ed. Spolsky B. & Hult, F.M., Blackwell Publishing Ltd.

Spencer, A. & Luís, A.R. (2012). *Clitics an introduction*. Cambridge University Press, Cambridge.

Van de Biezenbos, L. et al. (derde editie, 2015). *D'accord! 3 vwo. Antwoordenboek*. Malmberg, 's-Hertogenbosch.

Van de Biezenbos, L. et al. (derde editie, 2012). *D'accord! 4 vwo. Cahier d'exercices - clés*. Malmberg, 's-Hertogenbosch.

Van de Biezenbos, L. et al. (derde editie, 2014). *D'accord! 5 vwo. Cahier d'exercices – clés*. Malmberg, 's-Hertogenbosch.

Van de Biezenbos, L. et al. (derde editie, 2014). *D'accord! 6 vwo. Cahier d'exercices – clés*. Malmberg, 's-Hertogenbosch.

Van de Biezenbos, L. et al. (derde editie, 2012). *D'accord! 4 vwo. Livre de textes*. Malmberg, 's-Hertogenbosch.

Van de Biezenbos, L. et al. (derde editie, 2014). *D'accord! 5/6 vwo. Livre de textes*. Malmberg, 's-Hertogenbosch.

Vlugter, B., Sleeman, P., Verheugd E. (vierde, herziene druk 2008). *Grammaire Plus, Praktische grammatica van het Frans met cd-rom*. Uitgeverij Coutinho, Bussum.

Zwart, C.J. (1996b). Clitics, scrambling, and head movement in Dutch in *Approaching Second. Second Position clitics and Related Phenomena*, A.L. Halpern and A.M. Zwicky, eds. CSLI, Stanford. Pp. 579-611.